

Sociological Methods in Law and the Efficacy of the Legal Norm

Luka Brajković

University of Rijeka, Faculty of Law

UDK 316.253

0000-0002-1448-6641

Cite this article:

Brajković, Luka. 1/2025. Sociološke metode u pravu s obzirom na djelotvornost pravne norme. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 24–48

DOI: 10.51204/IVRS_25101A

Keywords:

- Law
- Efficacy
- Sociology
- Sociological Methods
- Experimental Jurisprudence

Author for correspondence:

Luka Brajković,
luka.brajkovic@pravri.uniri.hr

Law is complex and multifaceted phenomenon which means that it consists of different aspects such as legal norms, values and relations. Depending on the theoretical orientation and on the particular aspect of law, scholars use different and appropriate methods such as normative, comparative or linguistic etc. Through its development sociology has built different methods such as surveys, observation, content analysis or and interviews. Legal efficacy, being part of the application of law, is in the literature usually considered as a field that falls within the scope of the sociology of law. Scholars who previously wrote about the efficacy of law, with occasional references to empirical research and sociological approaches to law, did not particularly consider the possibility of integrating sociological methods into discussions on how to understand the efficacy of legal norms and legal orders. This essay does not want to provide definite answers but rather to point out the question whether there is a niche in which sociological methods could find their application or descriptive usefulness in an adequate and coherent way.

Sociološke metode u pravu s obzirom na djelotvornost pravne norme

Luka Brajković

Univerzitet u Rijeci, Pravni fakultet

UDK 316.253

 0000-0002-1448-6641

Referenca:

Brajković, Luka. 1/2025. Sociološke metode u pravu s obzirom na djelotvornost pravne norme. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 24–48

DOI: 10.51204/IVRS_25101A

Ključne riječi:

- Pravo
- Djelotvornost
- Opća sociologija
- Sociološke metode
- Eksperimentalna filozofija i teorija prava

Autor za korespondenciju:

Luka Brajković,
luka.brajkovic@pravri.uniri.hr

Pravo je kompleksna i mnogostrana pojava. Kao takvo ono se može razmatrati u brojnim svojim vidovima poput čisto normativnog, političkog, vrijednosnog ili društvenog. Ovisno o teorijskoj orijentaciji i odabiru pojedinih aspekata prava znanstvenici se koriste tom aspektu primjerenim metodama poput normativno-dogmatske, poredbene, jezične itd. Sociologija je tijekom svojeg razvoja izgradila metode poput anketa, analize sadržaja, promatranja i intervjua. Kao dio primjene prava, djelotvornost pripada području za koje se u literaturi uobičajeno navodi kako se njime bavi sociologija prava. Teoretičari koji su pisali o djelotvornosti, uz mjestimično spominjanje socioloških pristupa pravu i empirijskih istraživanja, nisu naročito razmatrali mogućnost integriranja socioloških metoda u rasprave o tome kako razumijevati djelotvornost pravnih normi i pravnih poredaka. Bez nastojanja za davanjem definitivnih odgovora u ovom se radu želi tek otvoriti pitanje postoji li niša u kojoj bi sociološke metode mogle na adekvatan i koherentan način pronaći svoju primjenu i deskriptivnu ili spoznajnu korisnost.

1. UVOD

Polazeći od tvrdnje da je pravo složena i višedimenzionalna pojava ono se može istraživati kroz različite aspekte poput normativnog, političkog, vrijednosnog ili društvenog. U ovisnosti od teorijsko-metodološke orijentacije i izbora pojedinog aspekta prava znanstvenici se koriste tom aspektu primjerenim metodama poput normativno-dogmatske, poredbene, jezične itd.

Da bi se moglo uopće govoriti o sociološkim metodama u pravu potrebno je prihvatiti postavku da je pravo društvena pojava. To ponajprije znači da pravo ne postoji onkraj stvarnosti već egzistira u određenom vremenu i na određenom prostoru. Pravo kao društvena pojava, dakle, označava međusobno povezano djelovanje ljudi obuhvaćeno pravnom normom u svojoj duhovnoj ili intelektualnoj egzistenciji (Lukić 1975, 12) ili takvo djelovanje koje bi trebalo biti obuhvaćeno pravnom normom, ali nije pa možemo govoriti o pravnim prazninama (Visković 2006, 234). To također znači da se pravo „zasniva na kolektivnom prihvaćanju, bez kojega se ne može uspostaviti usklađenost ili djelomično stapanje obaveza jednih subjekata i zahtjeva drugih subjekata” (Gurvitch 1966a, 185). Nadalje, to podrazumijeva da društvo i pravo stoje u međusobnom odnosu premda u literaturi o tom problemu postoje razmimoilaženja. Njihov je odnos svakako složen, pa se iz određene perspektive može reći kako istovremeno društvo utječe na pravo i pravo utječe na društvo. S jedne strane, društvo utječe na pravo time što postoje brojni, povijesno promjenjivi i za funkcioniranje društva važni društveni odnosi (međuljudska ponašanja) koje pravo nastoji regulirati (Visković 2006, 130). S druge strane, pravo utječe na društvo na taj način što normiranjem društvenih odnosa (prednormativnih pravnih odnosa) iste dalje oblikuje, tj. ubraja im značenjske relacije obveza, ovlaštenja, delikata i sankcija te ih prisilno usmjerava (Visković 1981, 98). Ova perspektiva promatra pravo i društvo kao relativno odvojene pojave. Prema suprotnoj perspektivi govori se o „pravu u društvu” što zahtijeva drugačije postavljanje istraživačkih problema i metoda (više o tome u Silbey 2006, 328 i d.). Primjerice, da se pravo u empirijskim istraživanjima počne ispitivati kao zavisnu varijablu. Za razliku od pristupa za koje je pravo uvijek bilo nezavisna i statična varijabla.

Ovim se pitanjima, tj. relacijama društvo-pravo i pravo-društvo, bavi disciplina koju se naziva sociologijom prava (Vrban 2006, 11; Pusić 1987, 12; Treviño 2008, 6–7; Bilić 1999, 310; Marjanović 2009, 149; Milić 1990, 558). Oko statusa sociologije prava nema konsenzusa zbog čega postoje i različita mišljenja o tome je li sociologija prava dio opće sociologije ili pravne znanosti te ima li samostalan karakter ili je pomoćna znanstvena disciplina. Iako prijeporno, u ovoj se raspravi neće

ulaziti u to pitanje jer ono nije od prvenstvene važnosti za temu djelotvornosti prava i socioloških metoda čiji se odnos ovdje želi ispitati.

Djelotvornost prava je važno i složeno teorijsko-pravno pitanje koje za sobom povlači praktične implikacije u tom smislu što nedjelotvornost pravnih normi ugrožava funkcioniranje pravnog poretka. Kao dio primjene prava¹, djelotvornost pripada području za koje se u literaturi uobičajeno navodi kako se njime bavi sociologija prava (Pezo 2007, 1494; Berdica 2023, 208; Pusić 1989, 12; Vuković 2021, 77–82; Gurvitch 1966a, 204).² Prema saznanjima dostupnima autoru ovoga rada, teoretičari koji su pisali o djelotvornosti prava, uz mjestimično spominjanje socioloških pristupa pravu i empirijskih istraživanja, nisu naročito razmatrali, teorijski niti praktično, mogućnost integriranja socioloških metoda u rasprave o tome kako razumijevati i „mjeriti” djelotvornost pravnih normi i pravnih poredaka. Bez nastojanja za davanjem definitivnih odgovora u ovom se radu želi tek otvoriti pitanje postoji li niša u kojoj bi sociološke metode mogle na adekvatan i koherentan način pronaći svoju primjenu i deskriptivnu ili spoznajnu korisnost.

U skladu s izloženim oblikovana je i struktura rada. Najprije se daje kratki pregled osnovnih metoda u društvenim znanostima ukazujući na osobitosti i ograničenja koja se moraju uzeti u obzir prilikom njihovog korištenja u znanstvenom istraživanju. U idućem se poglavlju pozornost usmjerava na djelotvornost i njezina različita teorijska shvaćanja. Kritički se razmatraju, u skladu s prethodno izloženim postavkama osnovnih metoda u općoj sociologiji, područja koja su u pravno-metodološkoj literaturi posebno istaknuta kao pogodna za ispitivanje sociološkim metodama. U zaključku se nabraja niz novih pitanja koja se otvaraju problematiziranjem odnosa djelotvornosti prava i socioloških metoda.

-
- 1 Oleg Mandić, primjerice, polazeći od trodimenzionalne strukture prava, piše sljedeće: „Pravo u apstraktno-regulativnoj dimenziji sastavljeno je od propisa koji – regulirajući *in abstracto* konkretne društvene odnose – pokazuju kakvi bi trebalo da oni budu kako bi državna organizacija pomoću tako reguliranih društvenih odnosa postizavala svoje ciljeve. Njegova institucionalno-formativna dimenzija stvara onaj aparat koji svojom aktivnošću konkretizira pravo u društvenoj praksi, bilo institucionalizirajući ga, bilo nadzirajući njegovu primjenu, bilo namećući je, bilo primjenjujući sankcije protiv kršilaca pravnih norma. A u konkretno-aplikativnoj dimenziji pravo se realizira u društvenom životu kao faktor koji na raznim njegovim područjima aktivno usmjerava društvena zbivanja kako bi se ostvarili ciljevi što su ih sebi postavile grupe na vlasti” (1971, 6; vidjeti i Blagojević 1995).
 - 2 Tako se recimo pisalo da su sociolozi prava često izbjegavali rasprave o teorijama ili naravi pravnih doktrina, a više se posvećivali pitanjima rješavanja sporova, upravnih djelatnosti, primjene prava i utjecaja društvenih silnica (poput različitih interesnih skupina) na zakonodavstvo (Cotterrell 1998, 172). Također: „The fact that law aims to shape the social but is not necessarily successful in doing so means it falls to the sociology of law to investigate the conditions, mechanisms, and limits of legal effectiveness.” (Hahn 2022, 180).

2. PREGLED OSNOVNIH SOCIOLOŠKIH METODA

Svaka je znanost, pored posebnog predmeta proučavanja i specifičnog pojmovlja, određena i znanstvenim metodama kojima se služi u istraživanju i saznavanju svojeg predmeta. U definiranju općeg pojma metodologije navodi se nekoliko sastavnih elemenata pri čemu ih neki autori dijele u dva dijela dok ih drugi autori dijele u tri dijela. Na ovom se mjestu, ne ulazeći u sve specifičnosti problematike, zbog preglednosti iznosi ono shvaćanje koje metodologiju dijeli na tri sastavnice: 1.) opći pristup ili prethodno znanje o predmetu kao najapstraktniji dio u skladu s kojim se bira predmet istraživanja i u skladu s kojim se dobiveni rezultati interpretiraju i smještaju u okvire neke šire zasnovane teorije³, 2.) metodološki postupak koji se sastoji od konkretnih radnji i istraživačkih faza koje jamče relativnu istinitost i objektivnost spoznaje i 3.) tzv. tehnike istraživanja kao znanja, radnje i oruđa kako prikupljati činjenice i proučavati predmet (Lukić 1960, 64–65; Pečujlić 1982, 139).⁴

Opća sociologija, najjednostavnije određena kao znanost o društvu, razvila je tijekom svojeg formiranja niz metoda kojima se služi u znanstvenom istraživanju. U ovom će se radu koristiti učestalije korišteni i širi opći pojam metode iako neki autori opisuju ankete, promatranja i druge postupke nazivajući ih tehničkim sredstvima ili tehnikama istraživanja (npr. Mandić 1975, 27–29; Gurvitch 1966b, 151–152).

Majkl Haralambos (Michael Haralambos) i Martin Holborn (Martin Holborn) govore o dvije različite sociološke tradicije. Jedna tradicija zagovara uporabu znanstvenih, najčešće kvantitativnih ili numeričkih statističkih metoda. Tako je primjerice pozitivizam, koji se počeo razvijati sredinom 19. stoljeća, težio otkrivanju zako-

3 „U naukama koje su dostigle najviši stupanj razvoja, proces empirijskog istraživanja ne može se nikako zamisliti bez teorije. Ne samo zbog toga što je nemoguće preduzeti ma kakvo istraživanje pre nego što je teorijski deo posla obavljen, nego isto tako i zbog toga što tek samo istraživanje ima da kaže poslednju reč o osnovanosti datog teorijskog obrazloženja, što znači da ono ima dalekosežne teorijske reperkusije. U toku ovog procesa jedna teorija može biti razjašnjena, preciznije formulisana, preinačena, proširena, obesnažena ili potvrđena, kao što isto tako empirijski rezultati mogu skrenuti pažnju na nedovoljnost ili slabost izvesnih teorijskih formulacija, otvoriti nove teorijske perspektive ili čak dati odlučan podstrek da se formuliše nova teorija. U svakom slučaju, empirijsko istraživanje vrši određenu funkciju samo ukoliko se stalno rukovodi izvesnim teorijskim potrebama, a teorija postaje sve preciznije i bolje organizovana ukoliko se vrše koreni u empirijskom istraživanju.” (Đurić 1962, 53; v. i Kuvačić 1988, 13–14)

4 Nikola Visković zapravo raščlanjuje metodologiju na iste ove sastavnice samo što kod njega nije provedena dioba na metodološki postupak i tehniku istraživanja već su oni objedinjeni pod skupnim nazivom „metodske postavke” i obuhvaćaju „intelektualne i materijalne radnje kojima se izvode spoznajne i praktične djelatnosti” (1986, 1). U prvom izdanju svojeg udžbenika Lukić je također pisao samo o dvije sastavnice metodologije: znanja o predmetu i znanja o sredstvima spoznavanja predmeta (1957, 25).

nitosti ljudskog ponašanja kroz preuzimanje i primjenu metoda prirodnih znanosti. Kvantitativna se metodologija također vodila terenskim eksperimentima prilagođenima ograničenjima istraživačkog predmeta te poredbenom metodom uspoređujući razne društvene pojave u prostoru i vremenu. Druga tradicija zagovara da se u sociološkim istraživanjima više trebaju koristiti humanističke ili kvalitativne metode. Za razliku od kvantitativnih, pristupi interpretativne i kvalitativne metodologije vodili su se više kvalitativnim podacima. Ovi se podatci, za razliku od brojkom izraženih kvantitativnih, obično izražavaju riječima i načelno se smatraju životnijim i bogatijim jer pružaju istinitiju sliku života. Interpretativni pristupi, vodeći se kvalitativnim podacima kao osnovom, nastoje protumačiti motive i značenja ljudskih interakcija. Ove vrste pristupa pokazuju ili određene sumnje prema mogućnostima kauzalnih objašnjenja ili ih pak potpuno odbacuju poput fenomenoloških pravaca. U novije se doba, međutim, pojavljuju glasovi koji se protive krutim i shematskim podjelama metoda kao i svojevrsnom metodološkom ekskluzivizmu. Smatra se da je za najbolje rezultate istraživanja potrebno koristiti kako kvantitativne tako i kvalitativne i interpretativne metode što se naziva pluralnošću metoda ili triangulacijom (2002, 965–974, 981–982, 1022–1023).⁵

Sociološke metode koje će se izložiti u okviru ovog poglavlja jesu: 1.) ankete i upitnici, 2.) intervju, 3.) promatranje te 4.) analiza sadržaja i korištenje različitih tzv. sekundarnih izvora (prikupljenih od strane ranijih istraživača) poput statistika, povijesnih dokumenata i sl. Dakako, neće se ulaziti u sve specifičnosti metoda jer bi to premašivalo granice koje si ovaj rad postavlja. Zato se autor rada zadovoljava načelnim opisom metoda, njihovih podvrsta i problema ili granica primjene. Također, treba spomenuti da ovo nisu jedine metode kojima se sociologija kao znanost koristi (npr. eksperiment). Međutim, u ovom se radu takve metode izostavljaju jer nisu karakteristične, u odnosu na ranije navedene, za spoznaju i razumijevanje društvenih dimenzija prava (usp. Lukić 1975, 17; Berdica 2023, 218).⁶

2.1. Ankete i upitnici

Svrha anketa i upitnika je da se postavljanjem standardiziranih pitanja i na sustavan način dođe do podataka o ponašanjima, stavovima i drugim karakteristikama one društvene skupine koja je zanimljiva istraživaču (Zrinščak *et. al.* 2021, 38). Na anketna pitanja mogu odgovarati sami ispitanici ispunjavanjem upitnika ili im pitanja može postavljati ispitivač (Tarner 2009, 63). Moguće su dvije vrste pitanja na koja ispitanici odgovaraju: 1.) zatvorena pitanja pri čemu su odgovori unaprijed

5 Za neke kritičke opservacije o pozitivističkoj i interpretativnoj sociologiji vidjeti: Padjen 2015, 17–25.

6 Nekoliko napomena o eksperimentu u sociologiji prava vidjeti kod: Karbonije 1992, 267–274.

ponuđeni (npr. „Da/ne/ne znam“) što omogućava lakšu statističku obradu i kvantificiranje, ali s druge strane ne pruža ispitanicima mogućnost davanja složenijih odgovora ili izražavanja suptilnijih nijansi njihovih razmišljanja i 2.) otvorena pitanja kod kojih je ispitanicima dozvoljeno svojim riječima odgovarati na pitanja što ispitivaču daje bolji uvid u razmišljanje ispitanika, ali istovremeno u znatnijoj mjeri otežava kvantificiranje i statističko uspoređivanje (Giddens 2007, 648; Corbetta 2003, 126–129). Posebno je pitanje kod ovakvih vrsta istraživanja pažljivo odabiranje reprezentativnog uzorka ispitanika koji će što je moguće vjernije odražavati ciljnu društvenu skupinu ili čak stanovništvo neke države u cjelini (više u Lamza Posavec 2021, 142–179; Corbetta 2003, 210–231).

Ono što se ističe kao jedno od glavnih ograničenja anketa i upitnika jest to što se prije svega oslanjaju na dobru volju, tj. iskrenost ispitanikovih odgovora koji se mogu u znatnijoj mjeri razlikovati od njegovih stvarnih stavova (npr. ispitanik daje odgovore za koje smatra da ih ispitivač želi čuti)⁷ ili čak njegovih ponašanja u svakodnevnom životu (Milić 1978, 481–485). Isto tako, kod anketa i upitnika postoji subjektivnost istraživača koji određuje koja će pitanja postaviti pretpostavljajući što je važno, a što nije čime istraživač ograničava istraživanje na provjeravanje teorija koje je već ranije imao na umu (Haralambos, Holborn 2002, 1002; Gurvitch 1966b, 153).⁸

2.2. Intervju

Intervjuom kao unaprijed pripremljenim razgovorom prikupljaju se podatci koji se, zbog svoje dubine, ne bi mogli ili bar ne u dovoljnoj mjeri prikupljati anketama i upitnicima (Zrinščak *et al.* 2021, 42). Postoje različiti kriteriji po kojima se klasificiraju intervjui: 1.) s obzirom na pripremljenost pitanja i na slobodu koju u odgovorima imaju ispitanici intervju može biti standardiziran i strukturiran, polustrukturiran i nestrukturiran ili slobodan kada najviše sliči običnom razgovoru; 2.) s obzirom na svrhu zbog koje se provodi intervju može biti neznanstven ili znanstveno-istraživački; 3.) s obzirom na način primjene i broj ispitanih osoba intervju može biti personalan i grupni, a 4.) s obzirom na mogućnost uopćavanja i kvantifikacije intervju može biti kvalitativan i kvantitativan (Lamza Posavec 2021, 89–91; Abercrombie, Hill, Turner 2008, 143).

7 Takva se pojava, kod koje sama činjenica da je osoba predmet promatranja može utjecati na njezino ponašanje, naziva „Hatornov efekt“ (Hawthorne effect) (Ritzer 2007, 2050–2051; McCambridge, Witton, Elbourne 2013, 267–277).

8 Tako recimo i Pol Lazarsfeld (Paul Lazarsfeld) ukratko navodi neka ograničenja ankete: „Ona se ne koristi eksperimentalnim tehnikama; oslanja se ponajprije na ono što ljudi kažu, a rijetko uključuje objektivna opažanja, bavi se skupovima ljudi, a ne integriranom zajednicom, ograničena je na suvremene probleme; povijest se može proučavati samo na osnovi preostalih dokumenata iz starijih vremena“ (sadržano u Kuvačić 2004, 257).

Intervju kao metoda dijeli većinu nedostataka koje imaju ankete. Od davanja neiskrenih odgovora koji ne odražavaju stvarno mišljenje i ponašanje, preko utjecaja istraživača na ispitanika i obratno, mogućnosti da kroz razgovor o prošlim događajima ispitanik mijenja vlastitu interpretaciju u skladu sa sadašnjim shvaćanjima i iskustvima, pa sve do dugotrajnosti provedbe, poteškoća u realizaciji i istraživačevih grešaka u analizi dobivenih odgovora (Haralambos, Holborn 2002, 1006–1007; Lukić 1960, 79–80; Lamza Posavec 2021, 103–104). Zato se može reći kako kvalitativni intervju služi prvenstveno kao dopuna anketama i upitnicima dodatno pojašnjavajući ono što se ne može razjasniti numeričkim podatcima (Corbetta 2003, 284).

2.3. Promatranje

Za razliku od anketa i intervju, kod promatranja istraživač ulazi u prirodno okruženje ispitivane skupine i služeći se vlastitim osjetilima neposredno opaža i bilježi podatke koji ga zanimaju (Tarner 2009, 64). Promatranje može biti bez sudjelovanja, kad istraživač promatra društvene pojave i skupine bez da se neposredno uključuje u interakcije ili prihvaća određene društvene uloge, i sa sudjelovanjem u kojem istraživač neposredno radi i boravi sa promatranom skupinom sudjelujući u svakodnevnim aktivnostima pri čemu svoj identitet istraživača i svrhu istraživanja može javno obznani ili pak prešutjeti (Giddens 2007, 646; Haralambos, Holborn 2002, 1009).

Premda je promatranje izrazito dinamična metoda koja istraživaču može u nekontroliranom okruženju omogućiti sveobuhvatniji uvid u značajke i razvoj promatranih pojava ne može se reći da i ono ne boluje od nedostataka i ograničenja. Prvi problem svakako je etički jer se postavlja pitanje je li dopušteno promatrati ljude bez da su oni dali svoj pristanak (Abercrombie, Hill, Turner 2008, 291; Kuvačić 1988, 136–139). Prema Miliću postoje četiri ograničenja promatranja: 1.) njime se mogu opažati tek trenutne pojave koje se odvijaju tijekom samog procesa, pa im nedostaje vremenska dubina prošlosti i potencijalnih razvojnih tendencija u budućnosti; 2.) promatranjem se mogu opažati samo izvanjske manifestacije društvenoga života dok njihove psihičke ili unutrašnje dimenzije ostaju često izvan dosega promatrača zbog čega je teško stvoriti cjelovitiju sliku; 3.) promatranje vremenski dužih razvojnih procesa izuzetno je sporo i 4.) relativna nemogućnost saznanja o onim društvenim ponašanjima koja promatrana skupina smatra privatnim i povjerljivim i za čije je promatranje potreban pristanak (1978, 433–434). Kao dopunu već iznesenim nedostacima još se može navesti subjektivnost promatračeve percepcije koja utječe na odvajanje bitnog od nebitnog, stvarnog opažaja i njegove naknadne interpretacije te ograničenu mogućnost uopćavanja dobivenih podataka što slijedi iz toga da se promatranjem mogu proučavati samo manje društvene skupine i pojave (Lamza Posavec 2021, 87–88; Corbetta 2003, 261).

2.4. Analiza sadržaja i korištenje sekundarnih izvora

Nit vodilja prilikom analize sadržaja jest da se postojeći materijali (npr. statistike, povijesni izvori, sadržaji novinskih članaka, televizijskih emisija itd.), izabrani polazeći od nekog teorijskog ishodišta, raščlane u pojedine kategorije i analiziraju u odnosu na simbolični sadržaj komunikacije (Mandić 1975, 28; Zrinščak *et. al.* 2021, 45). Može se razlikovati manifestnu analizu čiji je cilj opisati istraživanu pojavu od semiotičke analize čiji je glavni zadatak da tumači, tj. pridaje značenja analiziranim sadržajima (Vuković, Todorović 2020, 80). Tako se primjerice sociolog Ašvort (Ashworth) u opisivanju rogovskih borbi za vrijeme Prvog svjetskog rata iscrpno koristio službenim povijestima i publikacijama iz onoga vremena te zapisima i sjećanjima samih vojnika kako bi potanko opisao njihov život u rovu (Giddens 2007, 650–651).

Iako se rezultati dobiveni ovom metodom mogu kvantificirati jedan od njezinih nedostataka koji se ističe jest, kao i kod prijašnjih metoda, subjektivnost istraživača koja može dovesti do nevaljanosti dobivenih rezultata (Abercrombie, Hill, Turner 2008, 7). Kao drugi problem u primjeni ove metode navodi se njezina spoznajna ograničenost jer određeni podatci i sadržaji nisu dostupni ili uopće ne postoje, a često niti ne moraju odgovarati specifičnim istraživačkim interesima onemogućujući uopćavanje rezultata (Lamza Posavec 2021, 252).

3. DJELOTVORNOST I SOCIOLOŠKE METODE U PRAVU

3.1. Sociološke metode u odnosu na pravo

Sociološka metoda, kao i svaka druga što je naznačeno ranije, sastoji se od teorijskih postavki koje određuju njezino istraživačko usmjerenje i u skladu s kojim se dobiveni rezultati interpretiraju te od faza, metoda ili tehnika istraživanja kao postupaka pomoću kojih se dolazi do potrebnih saznanja.

Teorijske postavke sociološke metode čine mnogobrojne sociološke teorije koje na različite načine shvaćaju društvo i pravo (Visković 1986, 16; Pupiće 1987, 122; Milićić 1992, 43). Nije potrebno posebno objašnjavati da će opredjeljenje za ovaj ili onaj pravac sociološkog promišljanja imati važnu ulogu u daljnjem razvoju i provedbi istraživanja. Tako će primjerice neki pristupi polaziti od konsenzusa i solidarnosti u društvu dok će drugi polaziti od društvenih sukoba i nejednakosti, pa će takva teorijska preduvjerjenja dovesti do različitih shvaćanja suštine i uloge prava, države, pojedinih institucija ili drugih proučavanih pojava (usp. Visković 1986, 16–19; Pečujlić 1982, 11–12). Trebalo bi ipak nastojati da se sociološke teorije ne shvaćaju kao krute i u sebe zatvorene akademske discipline profesionalne sociologije već

kao nikad završene, skeptične i stalno samopreispitujuće težnje ka saznanju koje nadilazi parcijalne perspektive društvenog, pa tako i pravnog iskustva (Cotterrell 1996, 16). Isto vrijedi za krutost i preduvjerenja koja nedvojbeno postoje i u pravnoj znanosti (Cotterrell 1996, 71–72, 77).

Metode koje se koriste ukratko su opisane u prethodnom poglavlju, pa ih nije nužno ponovno navoditi i objašnjavati. Dovoljno je spomenuti da se sociološke metode u pravu ne razlikuju od metoda kojima se koristi opća sociologija o čemu postoji suglasnost među autorima koji su ranije pisali o ovoj problematici (usp. Lukić 1975, 17; Visković 1986, 20; Miličić 1992, 44).

O ulozi socioloških metoda u pravu postoje oprečna mišljenja. Ona se kreću u rasponu od tvrdnje da su sociološke metode glavne i samostalne, preko toga da su isključivo pomoćne drugim, glavnim metodama u pravu do objedinjavanja ovih dvaju suprotstavljenih stavova. Predstavnik prvog stajališta je Miličić. On polazi od integralne koncepcije prema kojoj pravo ima tri ključne sastavnice: vrijednosti, odnose i pravna pravila.⁹ U skladu s tim kriterijem Miličić razdvaja glavne od sporednih metoda u pravu pri čemu su glavne dogmatska (koja proučava pravna pravila), aksiološka (koja proučava vrijednosti) i sociološka (koja proučava odnose) dok su sporedne povijesna, logička, lingvistička i poredbena metoda (2008, 21). Predstavnik drugog stajališta je Vrban koji smatra da se sociološku metodu može promatrati kao pomoćnu u odnosu na glavne aksiološku i dogmatsku pri čemu ne daje objašnjenje svoje pozicije (2013, 49). Predstavnik srednjeg rješenja između ova dva netom izložena je Lukić. On, naime, razlikuje dva područja primjene socioloških metoda u pravu. Prvo je primjena zbog saznanja prava pri čemu sociološke metode mogu biti samostalne (kada se spoznaje društvena strana prava) ili nesamostalne (kada se koriste kao pomoćne u okviru dogmatske metode). Drugo područje je pravna tehnika gdje su sociološke metode nesamostalne i koriste se kao pomoćne uz odgovarajuće tehničke metode za stvaranje i primjenu prava (1979, 83).

Slično kao i sa pitanjem o statusu sociologije prava tako se u ovom radu neće posebno ulaziti niti u pitanje karaktera socioloških metoda u pravu. Za to postoje dva razloga. Prvi jest taj što bi jednom takvom pitanju trebalo posvetiti zasebno razmatranje. Drugo, pitanje koje je od prvotne važnosti za ovaj rad jest to mogu li sociološke metode doprinijeti boljem razumijevanju djelotvornosti pravnih pravila. Jesu li sociološke metode u pravu glavne ili pomoćne za ovu se priliku čini pitanjem od sekundarnog značaja.

9 Integralne teorije prava počinju se javljati krajem XIX. i početkom XX. stoljeća kada su ograničenja ekskluzivističkih teorijskih pravaca poput sociologizma, normativizma ili prirodopravnog pokreta postale očigledne. Polazeći od korisnih fragmenata i spoznaja ovih pristupa integralne su koncepcije nastojale sve što je vrijedno u dotadašnjoj pravnoj misli objediniti u jedan cjelovit i koherentan sustav (više u Štepanov i Vukadinović 2003, 112–117; Novak 2016, 1–13).

3.2. Djelotvornost pravne norme

Da bi se moglo uopće raspravljati o pitanju djelotvornosti (sinonimi: učinkovitost, efikasnost) potrebno je najprije odrediti što se pod time misli. Djelotvornost je najčešće stvar stupnja i iznimno su rijetki slučajevi da je pravni poredak/norma potpuno (ne)djelotvorna što onda otvara dva pitanja: 1.) je li potpuno nedjelotvorni poredak/norma važeći i 2.) je li potpuno djelotvorni poredak/norma potreban (Visković 1981, 276)? Djelotvornost prava se za potrebe ovog rada ponešto razlikuje od uobičajenog, može se reći školskog ili udžbeničkog shvaćanja. Stoga se najprije treba izložiti kako se djelotvornost definira u udžbeničkoj literaturi iz predmeta „Teorija prava i države”.

Prema prevladavajućem shvaćanju djelotvornost prava obuhvaća dvije komponente: 1.) da se adresati pridržavaju onoga što pravna norma od njih traži da čine ili ne čine što se naziva primarnom djelotvornošću i 2.) da državni organi izricanjem sankcija reagiraju na nepridržavanje iz traženja pravnih normi od strane adresata što se naziva sekundarnom djelotvornošću (usp. Vrbanić 2003, 480; Visković 2006, 202; Pupiće 1987, 326–327; Mandić 1971, 24; Perić 2009, 31; Pezo 2007, 288–289; Hahn 2022, 180–181; Vasić, Jovanović, Dajović 2023, 315; Lukić 2022, 269–271; Blagojević 2003, 255–256).

Postoje autori koji o djelotvornosti govore samo kao o primarnoj djelotvornosti (Guastini 2019, 133, 307; Hart 1994, 103). Lanović piše o shvaćanjima koja stavljaju težište na autonomnu poslušnost adresata, tj. na njihovu po slobodnoj volji i uvjerenju donesenu odluku da prihvate sadržaj pravnih normi i da ih u skladu s tim neposredno izvršavaju (1942, 98–99). Osobito je zanimljivo shvaćanje djelotvornosti prava Džeralda Postema (Gerald Postema). On smatra kako istinski djelotvorno pravo mora „normativno usmjeravati” pravne subjekte posredstvom neformalnih društvenih pravila i praksi pomoću kojih pravni subjekti počinju razvijati vlastito znanje o normativno-pravnim očekivanjima koja pred njih postavlja pravni sustav (2008, 64–65). Neki su drugi autori više usmjereni na suce kao primarne adresate pravnih normi smatrajući kako djelotvornost nije jednoznačan pojam čije značenje ovisi o vrsti normi na koje se pojam nastoji primijeniti te kako djelotvornost pravne norme podrazumijeva dispoziciju da se, kad postoje za to nužni uvjeti, sudovi mogu pozvati na pravnu normu N i primijeniti je na konkretan slučaj (Bulygin 2015, 47–51). Alf Ros (Alf Ross), istaknuti predstavnik skandinavskog pravnog realizma, ne pravi distinkciju između važenja i djelotvornosti prava tvrdeći kako djelotvornost pravne norme čini njezina primjena od strane sudaca dok ponašanje građana nije ni od kakvog značaja za utvrđivanje djelotvornosti (Burazin 2017, 126–127). Posebno je pitanje Hans Kelzenovo (Hans Kelsen) ponekad konfuzno shvaćanje djelotvornosti pravne norme i pravnog poretka koje je izloženo u više djela (1951, 53, 71–72,

124–127; 1991, 138–140 i dr.), pa tako postoje naknadni pokušaji interpretacije i sustavnijeg uobličavanja njegovih gledišta od strane teoretičara prava (Burazin 2020, 315–339; Navarro 2013, 77–99). Djelotvornost prava se također povezuje s primjenjivošću pravnih normi kroz ispitivanje njihovih logičko-semantičkih poveznica (Navarro, Moreso 1997, 201–219).

Postoji još mnoštvo drugih autora koji pišu i razvijaju vlastito shvaćanje djelotvornosti prava, ali bi njihov iscrpniji prikaz i kritički komentar zahtijevao puno veći prostor za razradu što ovdje nije moguće učiniti. Stoga se u okvirima ovog rada čini dovoljna kratka skica koja pruža barem okvirni pregled nekih od teorijskih pravaca promišljanja.

3.2.1. Primarna djelotvornost

Djelotvornost pravne norme, za potrebe u ovom istraživanju, dobrim se dijelom poklapa s onim osnovnim shvaćanjem koje nalazimo u udžbenicima.

Primarna djelotvornost, dakle, podrazumijeva da se značajniji dio adresata zaista pridržava zahtjeva koje pred njih postavlja pravna norma. Malo je vjerojatno da će apsolutno svi adresati udovoljiti traženju pravne norme, pa se stoga koristi formulaciju o značajnijem dijelu adresata iako teorijski nije moguće precizno odrediti koliki bi taj broj uistinu trebao biti. Poznavanje normativnih sadržaja pravnih akata nameće se kao nužna pretpostavka da bi se za neku normu ili poredak moglo reći da su više ili manje djelotvorni. Međutim, plodnijim se čini stajalište koje ne bi inzistiralo isključivo na neposrednom poznavanju pravnih normi od strane adresata koji često nemaju niti najosnovnija znanja o pravu.¹⁰ Zbog toga ne treba isključiti mogućnost posrednog djelovanja prava, kako je to dao naslutiti Postema, kroz različite oblike neformalnih društvenih praksi poput društvenih konvencija ili moralnih shvaćanja posredstvom kojih adresati, možda i nesvjesno, zapravo usvajaju i poštuju pravne sadržaje te tako doprinose njihovoj većoj djelotvornosti (usp. Hahn 2022, 195; Allot 1981, 235). Prema tome, teorijski bi bilo nužno to da između ponašanja adresata i pravnih normi postoji barem nekakva, posredna ili neposredna, povezanost.¹¹ U literaturi se može naići na podjelu koja uzima ovaj kriterij u obzir. Tako se

10 Tako u sociologiji prava postoji čitav jedan pravac empirijskih istraživanja poznat pod skraćanim nazivom KOL (Knowledge and Opinion about Law). Naziv je preuzet od istoimene knjige skupine autora objavljene početkom 70-ih godina 20. stoljeća (Podgorecki *et. al.* 1973). Vidjeti i: Fekete, Szilágyi (2017). Za prikaz nekoliko empirijskih istraživanja čiji rezultati ukazuju na dosta nisku pravnu pismenost adresata pravnih normi vidjeti: Ramsauer 2024, 260–262.

11 Suprotno tome, Santos Campos (Santos Campos) smatra kako je doseg djelotvornosti uvjetovan time da pravni standardi budu jasno iskomunicirani, shvaćeni i prihvaćeni od strane onih koji se prepoznaju kao adresati takvih standarda (2016, 466, 468, 470). Premda je ovakav stav prihvatljiv na općeteorijskoj razini još uvijek ostaje problem mogućnost da takve teorijske konstrukcije budu na zadovoljavajući način iskustveno potvrđene.

ponašanje u skladu s pravnim pravilima, temeljeno na rutini i bez obzira na poznavanje istog, naziva društveno ili objektivno poštovanje prava dok se slučaj kod kojeg između pravnog pravila i ponašanja postoji neposredna veza i psihički odnos naziva subjektivnim ili individualnim poštovanjem prava (Kartag-Odri 1990, 286–291).

Postoji i drugačije mišljenje da slučajno podudaranje ponašanja s pravnim pravilom ne može predstavljati djelotvornost prava (Ramsauer 2024, 264). Ovaj se potonji stav može smatrati utemeljenim s filozofskog, krajnje uopćenog gledišta. Ipak, u vrlo složenom i kaotičnom društvenom životu, kao i u motivacijskom sustavu pojedinaca, nije uvijek tako jednostavno raspoznati i kao nožem presjeći granice između prava i drugih normativnih društvenih pravila kao što je moral, religija itd. Stoga se ovako drastično mišljenje čini neplodnim u praktičnim istraživanjima uloge prava i ostalih društvenih pravila u reguliranju svakodnevnog života ljudi (usp. Galligan 2010, 988–989). Ostaje, prema tome, otvoreno pitanje opredjeljenja između općeteorijske i filozofske dosljednosti s jedne strane te pragmatičnosti i operacionalizacije u empirijskim istraživanjima s druge strane. Promatrajući novije tendencije čini se kako granica biranja jednog ili drugog postaje sve tanja.

Na tom tragu treba spomenuti kako su se u ne tako davnoj prošlosti rasplamsala istraživanja u filozofiji nazvana eksperimentalna filozofija ili skraćeno X-Phi. Naziv koji pomalo zavarava usmjeravajući pozornost isključivo na eksperiment kao jednu od metoda istraživanja kako u prirodnim tako i u društvenim znanostima. Eksperimentalna filozofija postavlja sebi zadatak da različite filozofske probleme ispituje pomoću empirijskih istraživanja. Bilo je za očekivati da se ova tendencija unutar opće filozofije proširi i na filozofiju i teoriju prava. Kevin Tobija (Kevin Tobia) je aforistički sažeo suštinu eksperimentalne filozofije i teorije prava napisavši kako ona može predstavljati „iskustveno utemeljenu metodu misaonih eksperimenata” (2022, 741).

Eksperimentalna teorija i filozofija prava nisu homogene discipline. Primjerice, unutar analitičke struje *Xjur*-a mogu se razlikovati dvije linije istraživanja: 1.) razumijevanje prirode ili pojma prava i 2.) „svakodnevni pravni koncepti” kao što su namjera, kazna ili pravno značajna uzročno-posljedična veza (Donelson 2024, 310–311). Da je eksperimentalna filozofija i teorija prava uzela maha i da se ubrzano razvija zorno ilustriraju čitavi zbornici radova i udžbenici koji su joj posvećeni (Tobia, 2025; Prochownik, Magen, 2023). U domaćoj literaturi se također javljaju glasovi koji počinju razmatrati navedenu problematiku (Banović 2023, 191–194).

Katarina Prohovnjik (Katarina Prochownik) je istaknula neke od problema na koje eksperimentalna teorija i filozofija prava moraju obratiti pozornost: 1.) pitanje kako reducirati složenost teorijsko-filozofskih teorija na jednostavnije i iskustveno provjerljive hipoteze; 2.) pitanje interpretacije dobivenih rezultata, naročito u slučajevima kada su rezultati mješoviti ili se ponavljanje rezultata pokaže neuspješnim i

3.) pitanje kako odrediti doseg često specifičnih i kulturološki obojenih empirijskih podataka za opće teorijsko-filozofske generalizacije koje streme iznalaženju univerzalnih obilježja i pojmova (2021, 9–12).

Postoje i autori koji opisuju sljedeća dva problema: 1.) eksperimentalna filozofija i teorija prava mogu dati korisne spoznaje o primjerice razlikama u shvaćanjima nekih pravnih pojmova između pravnih profesionalaca i laika, ali da takve spoznaje još uvijek ne rješavaju problem koji se ogleda u pitanju koje je od tih značenja bolje i 2.) budući da je svrha pravne znanosti utvrditi važna obilježja prava kao društvene institucije ne čini se naročito korisnim ispitivati kakav pojam prava imaju laici ili pravni profesionalci (Jiménez 2022). Ovo potonje predstavlja jednu vrstu metodološke kritike anketa i upitnika (njihovih epistemoloških ograničenja) kao često upotrebljivanih metoda u eksperimentalnoj filozofiji i teoriji prava.

Drugo je pitanje o motivima zbog kojih se adresati pridržavaju pravnih pravila. Pritom se motivacija zbog koje adresati to čine, barem na općeteorijskoj i filozofsko-pravnoj razini kao jedan stav o nekom trebanju, još uvijek čini manje relevantna.¹² Podrazumijeva se da bi svaka državna vlast trebala težiti tome da adresati pravnih normi istinski prihvate, kao internalizirano uvjerenje, opravdanost njezinih zahtjeva. Drugim riječima, da se zahtjeve državne vlasti izražene u pravnim normama smatra, na osnovi vlastitih političkih, etičkih i drugih vrijednosti, dobrima i opravdanim, tj. legitimnim.¹³

Međutim, ako bi se inzistiralo na tome da je presudno neposredno znanje i iskreno uvjerenje adresata osim primjerice straha od potencijalnih sankcija¹⁴ tada

12 Tako Imanuel Kant (Immanuel Kant) u svojoj filozofiji prava utvrđuje da se pravno zakonodavstvo razlikuje od etičkog po tome što pravo dopušta i druge pobude za djelovanje (poput naklonosti ili averzije) osim dužnosti da se djeluje u skladu s moralnim zakonom što je obilježje deontološke etike (1991, 46). Ipak, neophodno je istaknuti kako postoji studija koja je eksperimentalno ispitivala intuitivne predodžbe o odnosu prava i morala (Donelson i Hannikainen, 2020), pa se može konstatirati kako ovo pitanje postaje sve zanimljivije i s empirijskog gledišta. Norbert Horster (Norbert Hoerster) također kaže „(o)pćenito za učinkovitost pravne norme nikakvu ulogu ne igra to proizlazi li naposljetku pridržavanje norme njezina adresata iz straha od sankcija ili dragovoljnog priznavanja norme” (2024, 51).

13 Jedna od definicija legitimnosti je sljedeća: „Sposobnost političko-pravnog sustava da stvori i održi vjeru da su postojeće polit. institucije najpogodnije za društvo” (Pezo 2007, 656). Legitimnost se može promatrati i kao psihološku pojavu jer ona podrazumijeva da ljudi percipiraju, u većoj ili manjoj mjeri, opravdanost zahtjeva koje autoriteti od njih traže (Pennington 2001, 260). Legitimnost kao karakteristiku vlasti trebalo bi razlučivati od legitimiranja ili legitimacije kao procesa opravdavanja vlastitog djelovanja od strane nositelja vlasti (Blažević 2010, 31). Ovim se pitanjima naročito bavi politička znanost (Ravlić, Čepo 2014, 30–34; Hättich 1996, 55–56, 79, 92–93; Tadić 1988, 88–93) dok je u sociologiji osobito utjecajna bila teorija legitimnosti kako ju je razvio Maks Veber (Max Weber) (1987, 359–373; Petković, Kregar 1994, 176–185; Deflem 2008, 41–48; Matheson 1987, 199–215).

14 „Pravo može biti i jest djelotvorno nagovještajem prisila u pravnom pravilu upućenih pojedincu ili zajednici. Ova je mogućnost djelotvornosti vrijedna, jer su joj učinci preventivni, idu unapri-

se pojavljuje problem na empirijskoj razini.¹⁵ Na koji bi se način moglo precizno utvrditi zbog kojih se razloga adresati doista ponašaju u skladu s pravnim normama? Time bi se već ulazilo u područja psihologije i sociologije. Sociološkim bi se istraživanjem, ponajviše anketama i upitnicima, moglo doduše doći do određenih kvantitativnih podataka o pravnoj pismenosti i mišljenjima građana koji bi pružili kakvu-takvu osnovu za donošenje zaključaka. No, istovremeno to povlači za sobom i niz problema o kojima se nešto reklo u prethodnom poglavlju. Od tehničkih poteškoća poput određivanja reprezentativnog uzorka, jasnog formuliranja pitanja koje će ispitanici razumjeti i motiviranja ispitanika da se u što većem broju odazovu istraživanju do toga da postoji mogućnost neiskrenosti ispitanika koji mogu davati odgovore za koje smatraju da su pogodniji za istraživača. Tu je naravno i problem što su ljudi skloni promjeni mišljenja, pa bi se takva istraživanja morala češće provoditi što bi moglo rezultirati i većim troškovima. Čak i uz najveći uloženi napor i najbolje provedene ankete još uvijek ostaje otvorenim pitanjem stupanj valjanosti tako dobivenih rezultata kao i mogućnost njihovog uopćavanja na razini cijelog društva pojedine države. Dakako, postoji literatura koja se bavi ovom problematikom (npr. Tyler 2006; Tyler, Jackson 2014; Young 2014; Hertogh 2018; Ewick, Silbey 1998) čiji rezultati dobiveni empirijskim istraživanjima predstavljaju vrijedne i izuzetno korisne doprinose spoznajama o djelotvornosti, motivaciji adresata i uopće o ulozi prava u društvenom životu. Ipak, potrebno je zadržati određenu kritičku distancu i prema empirijskim istraživanjima prava te uzeti u obzir neke od problema takvih istraživanja koji su ukratko skicirani u ovom radu.

Sljedeća poteškoća u empirijskom istraživanju primarne djelotvornosti jest ta što pravni sustav, što je i njegova funkcija, registrira samo slučajeve kada se pravne norme ne poštuju dok, s druge strane, njihovo poštivanje izmiče pravnom pogledu. Različiti statistički pokazatelji svakako mogu biti jedan, samo relativno pouzdan indikator primarne djelotvornosti.

Primjerice, prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske (2024) broj punoljetnih osoba osuđenih za kazneno djelo je u 2023. godini manji u odnosu na raniju godinu za 8,9% dok je primjetna i tendencija opadanja broja optuženih i osuđenih osoba od 2014. godine naovamo. Međutim, treba skrenuti pažnju na dvije stvari. Prvo, statistički podatci su po svojoj prirodi kvantitativni, pa

jed, što je jedno od bitnih očekivanja od prava (...), dakle, da je puni smisao prava ako sprječava, utječe na uzroke.” (Miličić 2008, 100)

- 15 Premda se korijene empirijskih istraživanja prava može pronaći još u 19. stoljeću, preko 20. stoljeća u kojem su osobiti iskoraci učinjeni na sjevernoameričkom kontinentu, tek se u ovom stoljeću može govoriti o intenzivnoj prisutnosti empirijskih radova o pravu što je rezultiralo i posebnim znanstvenim pravcem ili pokretom naziva „Empirijske pravne studije (ELS)” (Miličić 2019, 101–107). Zanimljiv prikaz i pokušaj utemeljenja paradigme empirijskih istraživanja prava u socijalnoj ontologiji Džona Serla (John Searle) vidjeti u: Bezbradica 2024, 5–28

stoga ne govore mnogo o dubljim aspektima materije. To što brojke u ovom konkretnom slučaju ukazuju na pad kriminaliteta još uvijek ne daje dovoljnu osnovu za donošenje zaključka kako su se stanovnici Republike Hrvatske počeli više pridržavati pravnih normi. Moglo bi se, primjerice, raditi o tome da su neka kaznena djela prošla neopaženo, da je Državno odvjetništvo Republike Hrvatske donijelo odluku da neće pokretati kazneni progon u pojedinim slučajevima¹⁶ ili da, zbog sporijeg rada pravosuđa uslijed velikog broja neriješenih predmeta, nije donesen izvjestan broj osuđujućih presuda. Sami statistički podatci, prema tome, ne mogu dati odgovor na pitanje što je uzrokovalo pad kriminaliteta.

Drugo jest to da se izučavanjem slučajeva kršenja pravnih normi ne može ništa saznati, a onda niti donositi relevantne zaključke, o onim adresatima koji su se normi pridržavali. Drugim riječima, statističkim se podacima možda može, do izvjesne mjere, braniti tvrdnju da djelotvornost prava postoji, ali i dalje značajna pitanja „Zašto je pravo djelotvorno?” i „Kako je pravo djelotvorno?” ostaju neodgovorena.

3.2.2. Sekundarna djelotvornost

Sekundarnu djelotvornost, kako ju se obično definira u udžbenicima, trebalo bi teorijski korigirati, odnosno proširiti, kako bi se obuhvatilo i one aspekte koji su ovakvim definiranjem izostavljeni. Rječnikom logike rečeno: da definicija pojma ne bude ni preuska ni preširoka nego adekvatna, tj. da *definiens* i *definiendum* imaju isti opseg (Petrović 2004, 125). Naime, postoje pravnim propisima predviđeni slučajevi u kojima je državnim tijelima dana diskrecijska ovlast¹⁷ da, u skladu s načelom svrhotvornosti, odluči hoće li u konkretnoj situaciji postupati ili ne, odnosno koju će od normom predviđenih alternativa odabrati.¹⁸ Ako bi se prihvatilo shvaćanje prema kojem

16 Bilo bi zanimljivo, iz perspektive eksperimentalne teorije i filozofije prava, ispitati službene osobe u pravosuđnim tijelima kojim se to kriterijima i razlozima vode u donošenju odluka na temelju diskrecijske ocjene da neće kazneno progoniti iako za to postoji osnovana sumnja. Dobivene rezultate moglo bi se promotriti s obzirom na različita teorijska gledišta o tome donose li se pravne odluke isključivo na temelju pravnih normi, „osjećaja za pravo”, podsvjesnih nagona, instinkata, kombinacije dvaju ili više ovih elemenata itd. Neka promišljanja o pitanju stvara li se pravo prilikom primjene pravnih normi od njemačkih sentimentalista, preko Petražickog, pa do Džeroma Franka (Jerome Frank) i nekih autora iz vremena socijalizma prikazala je Kartag-Odri (1990, 84–101, 191–202 i dr.).

17 U „Diskrecionoj ocjeni”, još i danas nezaobilaznom teorijskopravnom djelu iz ovog područja napisanom davne 1937. godine, njen autor Ivo Krbek piše kako je za pravnu prirodu diskrecijske ocjene značajno to „da se po njenom ovlaštenju bira između više alternativa, koje su generalno i apstraktno unaprijed određene kao jednako vrijedne, da se ovo biranje vrši strogo konkretno i individualno od slučaja do slučaja, i to prema naziranju odnosno shvaćanju organa, koji vrši diskrecionu ocjenu” (1937, 58).

18 Jedan takav primjer iz hrvatskog materijalnog kaznenog zakonodavstva je sljedeća odredba Zakona o kaznenom postupku (Narodne novine br. 152/2008, 76/2009, 80/2011, 91/2012, 143/2012, 56/2013, 145/2013, 152/2014, 70/2017, 126/2019, 126/2019, 80/2022, 36/2024):

državna tijela, na nepridržavanje pravnih normi, uvijek moraju reagirati izricanjem sankcija tada bi se u ovakvim slučajevima moralo izvesti zaključak kako su takve norme nedjelotvorne. Zbog toga se čini teorijski prihvatljivije i logički adekvatnije kada bi se na primjenu prisile gledalo kao na sposobnost, tj. da sekundarna djelotvornost pravne norme postoji u dva slučaja: 1.) kada se prisila zaista primijeni ili 2.) kada postoji mogućnost da bude primijenjena iako se to u konkretnom slučaju, zbog odluke državnog tijela, nije dogodilo (usp. Adams 2019, 239; Krbek 1952, 63–64).

Što se ispitivanja sekundarne djelotvornosti tiče kao dobro polazište čini se ono koje će krenuti od individualnih pravnih akata različitih državnih organa (usp. Padjen 2015, 127). Recimo od sudskih presuda, rješenja upravnih tijela, državnih odvjetništava itd. Iz njih se može dobiti barem osnovni uvid u način funkcioniranja i postupanja državnih tijela u konkretnim predmetima. Točnije, može se vidjeti u kojim su to slučajevima i pod kojim okolnostima državna tijela bila prinuđena posegnuti za sankcijama ili se, pak, služeći se diskrecijskom ocjenom odlučila ne koristiti mogućnošću koja im je bila na raspolaganju.

Istraživanje koje bi sustavno i kroz duže vremensko razdoblje istraživalo akte državnih tijela moglo bi dati plodnije rezultate. No, ne bez izvjesnih ograničenja i problema. Prvi bi problem bio taj što određeni dio takvih akata nije javno dostupan (više u Padjen 2022, 1–12). Drugi problem ticao bi se istraživačkih potencijala i ograničenog broja istraživača. Da bi se moglo donositi relevantnije zaključke na razini društva i pravnog poretka nužno bi bilo ispitati akte svih sudova, upravnih tijela itd., a ne samo onih na razini jednog grada, općine ili županije. Time se naravno ne želi umanjiti značaj istraživanja na mikro razini u okviru pojedinog državnog tijela,

3. Odbacaj kaznene prijave prema načelu svrhovitosti

Članak 206.c

(1) Osim kad mu je to dopušteno prema posebnom zakonu, državni odvjetnik može rješenjem odbaciti kaznenu prijavu ili odustati od kaznenog progona iako postoji osnovana sumnja da je počinjeno kazneno djelo za koje se progoni po službenoj dužnosti i za koje je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina ako je:

- 1) s obzirom na okolnosti vjerojatno da će u kaznenom postupku okrivljenik biti oslobođen od kazne,
- 2) protiv okrivljenika u tijeku izvršenje kazne, a pokretanje kaznenog postupka za drugo kazneno djelo nema svrhe s obzirom na težinu, narav djela i pobude iz kojih je ono počinjeno, te na rezultate koje je kazna ili druga mjera ostvarila na počinitelja da ubuduće ne čini kaznena djela,
- 3) okrivljenik izručen ili predan stranoj državi ili međunarodnom kaznenom sudu radi provođenja postupka za drugo kazneno djelo,
- 4) okrivljenik prijavljen za više kaznenih djela kojima je ostvario bića dvaju ili više kaznenih djela, ali je svrhovito da se počinitelj osudi samo za jedno, jer pokretanje kaznenog postupka za druga kaznena djela ne bi imalo bitnog utjecaja na izricanje kazne ili drugih mjera prema počinitelju.

što je vrlo poželjno, nego se samo želi uputiti da bi niz tako provedenih istraživanja trebalo povezati u širu sliku pravnoga stanja.¹⁹ Takav poduhvat zahtijevao bi veliki broj istraživača, dosta vremena i materijalnih sredstava uz neophodnu koordinaciju svih provedenih mikro istraživanja.

Međutim, čak i takav početni pristup još uvijek ne može omogućiti potpunu spoznaju jer nam iz sadržaja individualnih pravnih akata još uvijek nije poznat cjelokupni proces kojim su se službene osobe državnih tijela vodile u donošenju pravne odluke (npr. njihove predrasude, emocije, afekti itd.). Također nam ništa ne govori o rubnim i nenormativnim aspektima, poput utjecaja političke i ekonomske moći na službene osobe ili o samim odnosima među različitim skupinama koje postoje unutar državnih organa, a koji mogu dovesti do nefunkcionalnosti pravnoga sustava.²⁰ Za ispitivanje takvih područja ponovno bi bile potrebne metode poput intervjua, promatranja, analiza sadržaja i anketa uz sve prethodno izložene nedostatke koje one imaju. No, čak niti one ne bi jamčile cjelovitu spoznaju uslijed činjenice da se ovakve „mutne” situacije nastoje držati u tajnosti zbog čega mogu ostati izvan dosega istraživačevih saznanja.

Naposljetku, ono što se ne smije smetnuti s uma jest to da usmjerenost isključivo na ispitivanje ograničenja djelotvornosti prava može stvoriti iskrivljenu sliku koja prikazuje samo ona marginalna, neuobičajena područja u kojima pravo ne postiže svoj učinak čime se sustavno može podcijeniti stvarna moć društvene kontrole koju pravo posjeduje (Sarat 1985, 29). Djelotvornost prava u društvenom životu ne treba stoga niti podcijenjivati, ali isto tako niti dogmatski i nekritički precjenjivati.

4. ZAKLJUČAK

Na samome kraju treba reći kako se ovo istraživanje zadržalo samo na nekim najosnovnijim pitanjima djelotvornosti i socioloških metoda. Tako nije uzeto u obzir čitav niz pitanja i problema koja će cjelovitija istraživanja ove materije morati razmotriti. Neka od tih su sljedeća: 1.) na promišljanje o djelotvornosti prava svako imaju utjecaj različite vrste pravnih normi i ne čini se adekvatnim na isti način govoriti o primjerice djelotvornosti normi koje pravno zabranjuju nekakvo ponašanje poput krađe, razbojništva itd. od normi koje daju nekakvo pravno ovlaštenje

19 Neki primjeri istraživanja sudske prakse pojedinih sudova i državnih odvjetništava su primjerice: Ivičević Karas, Puljić (2013), Željko (2024) i Novokmet, Jukić (2015).

20 Prema dostupnim podacima i istraživanjima u Republici Hrvatskoj je, nakon pristupanja Europskoj uniji 2013. godine, percepcija korupcije u porastu, a osobito nepovjerenje građani imaju prema najvišim institucijama sudbene, zakonodavne i izvršne vlasti (više u Budak, Škrinjarčić 2024, 147–182). Također, istraživanja pokazuju da povjerenje u hrvatsko i srpsko pravosuđe nije znatno čak niti kod ljudi koji su zaposleni u institucijama pravosuđa (Mrakovčić, Vuković, 2019).

kojim se adresati mogu i ne moraju služiti (npr. pravo na oslobođanje od plaćanja pristojbi i troškova postupka); 2.) jedan od osnovnih problema oko kojeg također postoje različita mišljenja je tko su zapravo adresati pravnih normi, tj. jesu li to samo građani, samo državna tijela ili i jedni i drugi; 3.) na koji će se način promišljati, ako uopće, djelotvornost ustavnih normi koje se uglavnom primjenjuju posredno kroz zakone i druge pravne akte, pa se možda može govoriti o neposrednoj i posrednoj djelotvornosti ustava²¹; 4.) čini se potrebnim na drugačije načine razmatrati djelotvornost općih pravnih akata poput zakona od onih individualnih kao što su presude i upravna rješenja (usp. Santos Campos 2016, 472–475); 5.) za odredbe kojima se ne propisuju pravne obveze i ovlaštenja nego kojima se samo postuliraju određena načela (npr. autonomije, ekonomičnosti itd.) također se čini kako one ne djeluju same za sebe nego kroz druge pravne norme, pa se možda i ovdje može govoriti o nekakvoj posrednoj djelotvornosti; 6.) budući da pravne norme ne postižu uvijek onaj učinak koji im je zacrtao normotvorac postavlja se pitanje treba li veću pozornost usmjeriti na stvarni učinak norme ili na ono što je normotvorac predvidio kao namjeravani učinak prilikom njihova donošenja (Glyn Watkin 2020, 97); 7.) u kakvom su odnosu pravednost, djelotvornost i formalno važenje, obvezna snaga ili obvezatnost pravnih normi, tj. radi li se o različitim svojstvima pravnih normi i ako da u kakvim su oni međusobnim odnosima (npr. ako su formalno važenje i djelotvornost dva odvojena svojstva je li nedjelotvorna norma i dalje obvezujuća za pravne subjekte ili nije itd.); 8.) zanimljivo je i pitanje djelotvornosti običajnog prava, naročito onog nekodificiranog, u kojem se javlja problem kako uopće govoriti o njegovoj djelotvornosti kada nije posve jasno niti koji je „pravi” sadržaj neke nepisane običajnopravne norme; 9.) kakav je odnos teorijsko-pravnog pojma djelotvornosti i socioloških koncepata pravne kulture i pravne svijesti, odnosno možemo li govoriti o tome da teorija prava i sociologija prava govore o vrlo bliskim pojavama, ali da toga nisu svjesne zbog terminološke razlike te spoznajne i metodološke odvojenosti koje im ne dopuštaju bliže povezivanje i cjelovitiju spoznaju?²²

Zadaća je ovog rada bila da otvori pitanje odnosa između socioloških metoda i djelotvornosti prava. Čini se, barem na osnovu nekih načelnih uvida, kako postoji

21 Nedavno je objavljen rad koji nastoji ispitati neposrednu primjenu ustava od strane redovnih sudova (Burazin, Relac, 2023, 841–879).

22 Općenito je o problemu sociologije prava i zatvaranja pravnog diskursa u reducirane normativističke okvire pisao Forić (2014). On smatra kako do normativnog zatvaranja pravnog diskursa dolazi zbog dva razloga. Prvi razlog je samoopis prava kao društvene institucije koja želi izgraditi zasebni identitet spram drugih društvenih institucija. Drugi razlog je konstruiranje vlastitog identiteta pravnika koji tako postaju *insideri* naspram svih ostalih kao *outsidera*. Udaljavanje sociologije prava i pravne znanosti rezultat je Kelzenova „čišćenja” pravne znanosti od nenormativnih sadržaja poput društvenih odnosa i vrijednosti, što postaje dominantna paradigma kod pravnika izuzev integralista, zajedno „sa manjim interesom za pravo nakon što funkcionalizam prestaje biti dominantnim gledištem u sociologiji” (2014, 52–54).

potencijal za međusobno povezivanje u kojem bi sociološke metode rasvijetlile ona područja koja ostaju izvan dosega strogo normativnih pristupa koji proučavaju isključivo opće i pojedinačne pravne akte. Takva bi područja bila primjerice društveno-politički uvjeti unutar kojih se pravo donosi i primjenjuje, stavovi različitih političkih i pravnih subjekata o pojedinim pitanjima pravnog normiranja itd. Svakako da i eksperimentalna filozofija prava ovdje nalazi svoje mjesto. Primjerice, koliko je istinita predodžba nekih autora da je određeni oblik prisile konstitutivan za pravo i što o tome misle laici i/ili pravni profesionalci, što pravnici/laici kažu na tezu da pravo zaista usmjerava ljudsko ponašanje u svakodnevnom životu itsl. Međutim, za donošenje dalekosežnijih zaključaka potrebna su mnogo temeljitija i sveobuhvatnija istraživanja koja će biti predmet budućih radova.

5. KORIŠTENA LITERATURA

1. Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill, Bryan S. Turner. 2008. *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
2. Adams, Thomas. 4/2019. The Efficacy Condition. *Legal Theory* 25: 225–243.
3. Allot, Anthony. 2/1981. The Effectiveness of Law. *Valparaiso University Law Review* 15: 229–242.
4. Banović, Damir. 2023. *Realistička teorija prava: Ogledi o pravnom realizmu, konvencionalizmu i naturalizaciji u pravu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.
5. Berdica, Josip. 2023. *Društvo i pravo: Uvod u interdisciplinarni pristup*. Zagreb: Novi Informator.
6. Bezbradica, Anja. 2/2024. Socijalna ontologija Džona Serla kao paradigma za empirijska istraživanja prava. *Eudaimonia: Revija za pravnu, političku i socijalnu teoriju i filozofiju* 8: 5–28.
7. Biličić, Mijo. 20/1999. Teorijsko razgraničenje i utemeljenje sociologije prava. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1: 289–311.
8. Blagojević, Slobodan M. 1995. *Pravo i stvarnost*. Beograd: Službeni list SRJ.
9. Blagojević, Slobodan M. 2003. *Uvod u pravo*. 3. izdanje. Podgorica: Službeni list RCG.
10. Blažević, Robert. 2010. *Legitimnost političkih poredaka*. Zagreb: Politička kultura.
11. Budak, Jelena, Bruno Škrinjarić. 1/2024. Korupcija i povjerenje u institucije u Hrvatskoj prije i poslije ulaska u Europsku uniju. *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave* 24: 147–182.
12. Bulygin, Eugenio. 2015. *Essays in Legal Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
13. Burazin, Luka. 3–4/2017. Pojam prava i (društvena) učinkovitost: Analitički pristup. *Pravni vjesnik* 33: 119–130.
14. Burazin, Luka. 2–3/2020. Učinkovitost kao uvjet važenja u Kelsenovoj „Općoj teoriji normi”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 70: 315–339.

15. Burazin, Luka, Svan Relac. 5/2023. Primjena Ustava od strane (hrvatskih) redovnih sudova. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 73: 841–879.
16. Corbetta, Piergiorgio. 2003. *Social Research: Theory, Methods and Techniques*. London: Sage Publications.
17. Cotterrell, Roger. 1996. *Law's Community: Legal Theory in Sociological Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
18. Cotterrell, Roger. 2/1998. Why Must Legal Ideas Be Interpreted Sociologically?. *Journal of Law and Society* 25: 171–192.
19. Deflem, Mathieu. 2008. *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Donelson, Raff, Ivar R Hannikainen. 2020. Fuller and the Folk: The Inner Morality of Law Revisited. 6–28 *Oxford Studies in Experimental Philosophy*, Vol. 3, ed. Tania Lombrozo, Joshua Knobe, Shaun Nichols. Oxford: Oxford University Press.
21. Donelson, Raff. 2024. Experimental Legal Philosophy: General Jurisprudence. 309–326. *The Compact Compendium of Experimental Philosophy*, ed. Alexandar Max Bauer, Stephan Kornmesser. London: De Gruyter Brill.
22. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. 2024. Punoljetni počinitelji kaznenih djela prema vrsti odluke u 2023. <https://podaci.dzs.hr/2024/hr/76782>, posljednji pristup 20. rujna 2024.
23. Đurić, Mihailo. 1962. *Problemi sociološkog metoda: Kritičko razmatranje stanja u zapadnoevropskoj i američkoj sociologiji*. Beograd: Savremena škola.
24. Ewick, Patricia, Susan S. Silbey. 1998. *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*. Chicago: Chicago University Press.
25. Fekete, Balázs, István H. Szilágyi. 3/2017. Knowledge and Opinion about Law (KOL) Research in Socialist Hungary. *Hungarian Journal of Legal Studies* 58: 326–358.
26. Forić, Samir. 7/2014. Sociologija prava i problem normativnog zatvaranja pravnog diskursa. *Sociološki diskurs* 4: 49–64.
27. Galligan, Denis. 2010. Legal Theory and Empirical Research. 976–1001. *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, ed. Peter Cane, Herbert M. Kritzer. Oxford: Oxford University Press.
28. Giddens, Anthony. 2007. *Sociologija*. Prema 4. engleskom izdanju. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
29. Glyn Watkin, Thomas. 2020. Efficacy, impact and English legal history. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica* 91: 83–98.
30. Guastini, Riccardo. 2019. *Sintaksa prava*. 3. izdanje. Zagreb: Naklada Breza.
31. Gurvitch, Georges (ed.). 1966a. *Sociologija*. 2. svezak. Zagreb: Naprijed.
32. Gurvitch, Georges (ed.). 1966b. *Sociologija*. 1. svezak. Zagreb: Naprijed.
33. Hahn, Judith. 2022. *Foundations of a Sociology of Canon Law*. Švicarska: Springer.
34. Haralambos, Michael, Martin Holborn. 2002. *Sociologija: Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
35. Hart, Herbet Lionel Adolphus. 1994. *The Concept of Law*. 2. ed. Oxford: Clarendon Press

36. Hättich, Manfred. 1996. *Temeljni pojmovi političke znanosti*. Osijek: Pan liber.
37. Hertogh, Marc. 2018. *Nobody's Law: Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*. London: Palgrave Macmillan.
38. Hoerster, Norbert. 2024. *Što je pravo? Temeljna pitanja filozofije prava*. Zagreb: Naklada Breza.
39. Ivičević Karas, Elizabeta, Dorotea Puljić. 2/2013. Presuda na temelju sporazuma stranaka u hrvatskom kaznenom procesnom pravu i praksi Županijskog suda u Zagrebu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 20: 823–849.
40. Jiménez, Felipe. 2022. *The Limits of Experimental Jurisprudence*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4148963 posljednji pristup 20. lipnja 2025.
41. Kant, Immanuel. 1991. *The Metaphysics of Morals*. New York: Cambridge University Press.
42. Karbonije, Žan. 1992. *Pravna sociologija*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
43. Kartag-Odri, Agneš. 1990. *Pravna svest*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. (doktorska disertacija)
44. Kelzen, Hans. 1951. *Opšta teorija prava i države*. Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke.
45. Kelsen, Hans. 1991. *General Theory of Norms*. Oxford: Clarendon Press.
46. Krbek, Ivo. 1937. *Diskreciona ocjena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
47. Krbek, Ivo. 1952. *Prilog teoriji o pojmu prava*. Zagreb: Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
48. Kuvačić, Ivan. 1988. *Rasprave o metodi: Problemi pristupa u društvenim znanostima*. Zagreb: Naprijed.
49. Kuvačić, Ivan. 2004. *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
50. Lamza Posavec, Vesna. 2021. *Metodologija društvenih istraživanja: Temeljni uvidi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
51. Lanović, Mihajlo. 1942. *Uvod u pravne nauke*. 2. izdanje. Zagreb: Hrvatski državni tiskarski zavod.
52. Lukić, Radomir D. 1957. *Uvod u sociologiju*. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
53. Lukić, Radomir D. 1960. *Osnovi sociologije*. 2. ispravljeno izdanje. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
54. Lukić, Radomir D. 1975. *Sociološki metod u pravu*. Poseban otisak iz Zbornika radova Pravnog fakulteta u Splitu br. XII/1975.
55. Lukić, Radomir D. 1979. *Metodologija prava*. 2. izdanje. Beograd: Naučna knjiga.
56. Lukić, Radomir D. 2022. *Uvod u pravo*. 2. prerađeno izdanje. Preradili Jasminka Hasanbegović i Marko Božić. Beograd: Službeni glasnik.
57. Mandić, Oleg. 1971. *Sistem i interpretacija prava*. Zagreb: Narodne novine.

58. Mandić, Oleg. 1975. *Opća sociologija*. 2. izdanje. Zagreb: Informator.
59. Marjanović, Miloš. 2009. Predmet sociologije prava i njen odnos sa srodnim disciplinama. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2: 143–161.
60. Matheson, Craig. 2/1987. Weber and the classification of forms of legitimacy. *The British Journal of Sociology* 38: 199–215.
61. McCambridge, Jim, John Witton, Diana R. Elbourne. 6/2014. Systematic review of the Hawthorne effect: New concepts are needed to study research participation effect. *Journal of Clinical Epidemiology*: 267–277.
62. Miličić, Vjekoslav. 40 (Suppl. 4)/1990. Sociološka metoda u pravu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*: 555–575.
63. Miličić, Vjekoslav. 1992. *Pravo i metodologija prava: Stvaranje i ostvarenje prava*. Zagreb: Alinea.
64. Miličić, Vjekoslav. 2008. *Opća teorija prava i države*. 8. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Vlastita naklada.
65. Milić, Tatjana. 3/2019. Empirijsko istraživanje prava: Revolucija ili nemoguća misija? *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* LXVII: 95–123.
66. Milić, Vojin. 1978. *Sociološki metod*. 2. dopunjeno izdanje. Beograd: Nolit.
67. Mrakovčić, Marko, Danilo Vuković. 1/2019. “Unutarnja” kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji. *Politička misao: časopis za politologiju* 56: 75–105.
68. Navarro, Pablo E., José Juan Moreso. 1997. Applicability and Effectiveness of Legal Norms. *Law and Philosophy* 16: 201–219.
69. Navarro, Pablo E. 2013. The Efficacy of Constitutional Norms. 77–99. *Kelsen Revisited: New Essays on the Pure Theory of Law*, ed. Duarte d’Almeida, Luís, John Gardner, Leslie Green. Portland: Hart Publishing.
70. Novak, Marko. 2016. *The Type Theory of Law: An Essay in Psychoanalytic Jurisprudence*. Švicarska: Springer International Publishing.
71. Novokmet, Ante, Miroslav Jukić. 2/2015. Sudska kontrola prethodnog postupka – istraživanje prakse županijskih sudova u Osijeku, Splitu, Rijeci, Varaždinu i Zagrebu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 22: 453–482.
72. Padjen, Ivan. 2015. *Metodologija pravne znanosti: Pravo i susjedne discipline*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
73. Padjen, Ivan. 1/2022. Vladavina prava i tajnost pravosuđa. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske* XIII: 1–12.
74. Pečujlić, Miroslav. 1982. *Metodologija društvenih nauka*. 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Savremena administracija.
75. Pennington, Donald C. 2001. *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
76. Perić, Berislav. 2009. *Struktura prava*. Zagreb: Informator.
77. Petković, Stanko, Josip Kregar. 1994. *Pregled glavnih sistema socioloških teorija*. Zagreb: Sveučilišna tiskara.
78. Petrović, Gajo. 2004. *Logika*. 25. izdanje. Zagreb: Element.

79. Pezo, Vladimir (ed.). 2007. *Pravni leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
80. Podgorecki, Adam, Wolfgang Kaupen, J. Van Houtte, P. Vinke, Berl Kutchinsky. 1973. *Knowledge and Opinion about Law*. London: Martin Robertson.
81. Postema, Gerald J. 2008. Conformity, Custom and Congruence: Rethinking the Efficacy of Law. 45–65. *The Legacy of H.L.A. Hart: Legal, Political, and Moral Philosophy*, ed. Matthew H. Kramer, Claire Grant, Ben Colburn, Antony Hatzistavrou. Oxford: Oxford University Press.
82. Prochownik, Karolina Magdalena. 12/2021. The Experimental Philosophy of Law: New Ways, Old Questions and how not to get Lost. *Philosophy Compass* 16: 1–17.
83. Prochownik, Karolina, Stefan Magen. (eds.) 2023. *Advances in Experimental Philosophy of Law*. London: Bloomsbury.
84. Pupiće, Borivoje. 1987. *Teorija države i prava*. 4. izdanje. Beograd: Savremena administracija.
85. Pusić, Eugen. 1989. *Društvena regulacija: Granice znanosti i iskustva*. Zagreb: Globus.
86. Ramsauer, Laurenz. 4/2024. The Efficacy Problem. *Legal Theory* 30: 255–272.
87. Ravlić, Slaven, Dario Čepo. 2014. *Uvod u političku znanost*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
88. Ritzer, George (ed.). 2007. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Malden (USA): Blackwell Publishing.
89. Santos Campos, Andre. 4/2016. An Inquiry into a Normative Concept of Legal Efficacy. *Ratio Juris* 29: 460–477.
90. Sarat, Austin. 1/1985. Legal Effectiveness and Social Studies of Law: On the Unfortunate Persistence of a Research Tradition. *Legal Studies Forum* 9: 23–31.
91. Silbey, Susan S. 1/2005. After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Science*: 323–368.
92. Stepanov, Radivoj, Gordana Vukadinović. 2003. *Modernost prava: Antologija pravnih škola, ideja i pokreta*. Novi Sad: Futura.
93. Tadić, Ljubomir. 1988. *Nauka o politici*. Beograd: Rad.
94. Tarner, Džonatan H. 2009. *Sociologija*. Novi Sad: Mediterran Publishing
95. Tobia, Kevin. 3/2022. Experimental Jurisprudence. *The University of Chicago Law Review* 89: 736–802.
96. Tobia, Kevin. (ed.) 2025. *The Cambridge Handbook of Experimental Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press.
97. Treviño, Javier. 2008. *The Sociology of Law: Classical and Contemporary Perspectives*. London: Routledge.
98. Tyler, Tom R. 2006. *Why People Obey the Law*, 2. ed. Princeton: Princeton University Press.
99. Tyler, Tom R., Jonathan Jackson. 1/2014. Popular legitimacy and the exercise of legal authority: Motivating compliance, cooperation, and engagement. *Psychology, Public Policy, and Law* 20: 78–95.

100. Vasić, Radmila, Miodrag Jovanović, Goran Dajović. 2023. *Uvod u pravo*. 10. izdanje. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
101. Visković, Nikola. 1981. *Pojam prava: Prilog integralnoj teoriji prava*. 2. dopunjeno izdanje. Split: Logos.
102. Visković, Nikola. 1986. *Osnove metodologije prava*. 2. izmijenjeno izdanje. Split.
103. Visković, Nikola. 2006. *Teorija države i prava*. 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Birotehnika CDO.
104. Vrban, Duško. 2003. *Država i pravo*. Zagreb: Golden marketing.
105. Vrban, Duško. 2006. *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
106. Vrban, Duško. 2013. *Metodologija prava i pravna tehnika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Pravni fakultet Osijek.
107. Vuković, Danilo. 2021. *Društvo i pravo: Uvod u sociologiju prava*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
108. Vuković, Milovan, Dragan Todorović. 2020. *Osnovi sociologije*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.
109. Zrinščak, Siniša, Josip Kregar, Duško Sekulić, Slaven Ravlić, Ksenija Grubišić, Dario Čepo, Antonija Petričušić, Mateja Čehulić. 2021. *Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava*. 2. neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
110. Željko, Darija. 1/2024. Pravo na žalbu i konsenzualne forme u kaznenom postupku: Komparativna iskustva i istraživanje prakse u Republici Hrvatskoj. *Policija i sigurnost* 33: 1–21.
111. Weber, Max. 1987. Tri čista tipa legitimne vlasti. 320–332. Đurić, Mihailo. *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Naprijed.
112. Young, Kathryn M. 3/2014. Everyone Knows the Game: Legal Consciousness in the Hawaiian Cockfight. *Law & Society Review* 48: 499–530.